

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Тарасюк Марини Юріївни

на тему

«Міське суспільство Волині литовської доби: матеріальний вимір
повсякдення»,

представлену на здобуття ступеня доктора філософії

в галузі знань 03 – Гуманітарні науки

за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Актуальність теми дисертації.

Матеріальна культура волинського міщанства литовської доби дуже слабо вивчена в українській історіографії, тому підготовлена робота дисертантки Марини Юріївни Тарасюк є на часі. Це тим більш цікаво, оскільки дослідження включає важливу тріаду: харчування, одяг і житло, які комплексно вперше досліджуються в нашій історіографії.

Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх достовірності та новизни.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає в наступному:

Уперше на значному джерельному матеріалі із залученням актових книг замкових, а далі гродських та земських (луцьких, володимирських і кременецьких) показано можливість вивчення зазначеної вище тріади, а також розкрито складність та обмеженість цього вивчення.

Залучена велика джерельна база дуже підсилила висновки дослідниці.

Для дослідження вичерпно використано наявну історіографію і не лише українську, білоруську, польську та литовську, а й німецьку, французьку, американську.

На основі джерел, скрупульозно встановлено асортимент продуктів, які споживали волинські міщани та з'ясовано чому саме ці продукти були на столі міщанства.

Переконливо доведено, що саме, коли, де і чому вживали волинські міщани з хмільних і не хмільних напоїв.

Важливою складовою дослідження стало вивчення одягу міщан (натільного, верхнього, головних уборів) та взуття. Невеликий, але дуже інформаційний параграф присвячений прикрасам та аксесуарам.

Комплексно досліджено житло міщан, як самі будівлі так і внутрішній інтер'єр будинків, а також кухонне і столове начиння.

Отже, в дисертаційній роботі поставлене наукове завдання виконано повністю, здобувач повною мірою оволодів методологією наукової діяльності.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність та дотримання принципів академічної доброчесності.

За своїм змістом дисертаційна робота здобувачки Тарасюк Марини Юріївни повністю відповідає Стандарту вищої освіти зі спеціальності 032 – Історія та археологія та напрямкам досліджень відповідно до освітньої програми в галузі знань 03 – Гуманітарні науки

Дисертаційна робота є завершеною науковою працею і свідчить про наявність особистого внеску здобувача у науковий напрям 032 – історія та археологія.

Розглянувши звіт подібності за результатами перевірки дисертаційної роботи на текстові співпадіння, можна зробити висновок, що дисертаційна робота Тарасюк Марини Юріївни є результатом самостійних досліджень здобувачки і не містить елементів фальсифікації, компіляції, фабрикації, плагіату та запозичень. Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають належні посилання на відповідне джерело.

Мова та стиль викладення результатів

Дисертаційна робота написана українською мовою.

Виклад матеріалу в дисертації послідовний і логічний. Роботу читати легко і приємно, бо вона не перевантажена зайвими іншомовними вкрапленнями. Водночас текст дисертації цілком академічний з використанням необхідної наукової термінології, що свідчить про наукову зрілість дослідниці.

Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури та джерел, а також додатків. Загальний обсяг дисертації 216 сторінок.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, розкрито теоретичне і практичне її значення, показано зв'язок роботи з науковими програмами і планами Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” в рамках ініціативних тем “Україна від середньовіччя до новітнього часу: історія, політика, ідентичність (державний реєстраційний номер 0121U111096)”. Добре визначено об'єкт та предмет дослідження. Відсутні також зауваження до мети та завдань дослідження. Не викликають заперечень хронологічні рамки та географічні межі дисертаційної роботи. Коректно викладено наукову новизну роботи та особистий внесок Авторки. Показано апробацію матеріалів дисертації.

У першому розділі “Підґрунтя для дослідження” охарактеризовано історіографію проблеми, виділено блоки, які дещо краще вивчені дослідниками і блоки, які практично обійдені увагою істориків. Основну увагу приділено українській історіографії, але активно використано польську, литовську, білоруську, а для порівняння, та певною мірою методологічно, залучено праці французьких, британських та американських дослідників. Важливе значення для дисертації мали праці археологів, здобутки яких повною мірою використані у роботі.

Окремий параграф присвячений характеристиці джерельної бази. Фрагментарність джерел змусила дисертантку вдатися до поактового опрацювання матеріалу, що дало свої плоди, оскільки дало змогу з розрізнених свідчень скласти мозаїчне панно матеріального побуту волинського міщанства. У праці використано локаційні привілеї, ревізії українських замків, інвентарі та люстрації. Добре опрацьований опублікований фонд джерел. Розписано, які

саме матеріали краще висвітлюють харчування, одяг чи садиби волинського міщанства.

Належну увагу у вступі приділено методології дослідження. У роботі застосовано мікроісторичний та міждисциплінарний підхід до написання роботи. Широко використано також логічний та порівняльний метод і загальнонаукові методи (індукції та дедукція). Знайшов своє місце і описовий метод. Для дослідження господарських культур, що вирощували міщани, застосовано історико-географічний метод.

Окремий параграф присвячений загальній характеристиці міст та міського населення Волині. Прослідковано урбанізацію регіону, специфіку локаційного процесу та надання містам магдебурзького права. Звернено увагу на значення привілеїв щодо проведення торгів та ярмарків. Розглянуто критерії термінів “місто” і “містечко”. Визначено функції міських поселень, зокрема судової. Проаналізовано демографічні чинники розвитку міст. Не обійдено увагою правове становище міщанства у королівських та приватних містах, зокрема права та обов’язки міського населення. Показано основні моменти соціальної структури міщан. Заакцентовано на взаємозв’язку міста та села, особливо для приватних міст, оскільки міста тут виконували своєрідну функцію запліччя волості, будучи її центром. Нарешті з’ясовано, що міста були не лише торгово-ремісничими, а й культурно-освітньо-духовними центрами регіону, де, крім всього іншого, відбувався обмін інформацією.

У другому розділі “Харчування волинського міщанства” виділено два великих підрозділи: продуктовий набір міщанина і місце хмільних напоїв у повсякденні міщан. На конкретних прикладах вдалося показати, що серед злакових культур пальму першості утримувало жито, якого найбільше вирощували і споживали. Пшениця була дорожча і явно поступалася житу. Важливими злаковими культурами були також ячмінь, просо, овес, льон. Єдиною незлаковою, але дуже важливою культурою була гречка, яка широко

використовувалася у господарстві, зважаючи на її високі споживчі, смакові та дієтичні якості.

Важливу роль у харчуванні міщан належало м'ясу, хоча важко встановити частоту його споживання. Зважаючи на високий рівень релігійності тогочасного суспільства, і міщанства зокрема, непересічне значення відводилось рибі, особливо під час посту. Сприяло цьому і те, що на Волині була велика кількість річок, озер, ставків. Недарма Волинь інколи називали країною озер і водойм. Оренда і спуск ставків були дуже розповсюджені і прибуткові. Рибу продавали свіжу, солену, в'ялену, копчену.

Підпорядковане, але все ж важливе, місце у харчуванні належало овочам і фруктам. У роботі показано, що серед овочів були: капуста, морква, огірки, горох, ріпа. Вирощували також бобові. Серед фруктів домінували яблука, груші, вишні, черешні. Активно вирощували мак.

Опрацьовані джерела дозволили дисертантці стверджувати, що серед хмільних напоїв панували пиво і сичений мед, з тенденцією вивищення горілки з другої половини XVI ст. Через високу ціну вино міщанами використовувалося менше, будучи напоєм, радше, шляхетським. Значна кількість пива, сиченого меду та горілки вироблялася самими міщанами і реалізовувалося у шинках та корчмах.

У третьому розділі “Гардероб волинського міщанства” досліджуються три основні блоки: одяг, прикраси і аксесуари та взуття. Найважче було дослідити одяг міщанства, оскільки залишків його не збереглося зовсім, бо щодо прикрас та аксесуарів, крім письмових свідчень про них, маємо окремі екземпляри, дякуючи археологам. Зроблено висновок, що виготовлення одягу було продуктом місцевих майстрів, а привізний одяг, в силу більшої вартості, був менш популярним для міщан. Зрештою, в тому часі привозили, радше не так одяг, як просто матерії (полотно, сукно, едвоб тощо), з якого вже місцеві майстри шили одяг. Показано, що не завжди одяг жіночий і чоловічий суттєво відрізнялися. Не було спеціального одягу для дітей. Фактично шили за тим

самим кроєм, просто менших розмірів. Наведено приклади діяльності цехів кравців, ткачів, полотнярів, суконників. Зроблена спроба показати як виглядали різні форми вбрання, їх обрамлення вишивкою, хутром, гудзиками, тасьмами і т. п. Відзначено роль яток, крамниць, торгів і ярмарок у купівлі-продажу різноманітної одяжі. Наведено ціни різноманітних матеріїв. Зазначено, що модним було носити яскраву одяжу, особливо для жінок. Особливу увагу приділяли гудзикам, які були ще й певною окрасою одягу. Багато місця у роботі відведено характеристиці сорочок чоловічих та жіночих (форма, крій, матеріал, колір), поясам, жіночим плахтам, фартухам, штанам.

Окремий параграф стосується верхнього одягу. Тут мова йде про серм'яги, кожухи, шуби, жупани, делії, сукмани, опанчі, однорядки, копеняки. Наведено приклади різноманітного оздоблення верхнього одягу, його ціни. Проаналізовано різні хутра, що застосовувалися для пошиття та прикраси одягу, його вартість залежно від частини тіла тварини, з якої взято це хутро.

Головні убори міщанства крім прямої своєї функції (захист голови від сонця, вітру, дощу, холоду) виконували також роль прикраси, модного елементу одягу. У тому часі носіння головного убору було практично всесезонним, бо шапки носили не лише в негоду чи зимою, а й літом. Тобто це був певний обов'язковий атрибут не лише для жінок, а й для чоловіків. Більш вибагливі, звичайно, і дорожчі були жіночі убори (рантухи, чепці, хустини), як це добре показано у дисертації.

Маркером заможності були аксесуари. Це, найперше, перстені з чистого срібла чи золота, або ж оздоблені дорогоцінним камінням, сережки, намиста. Певним видом аксесуару, для оздоблення, були коміри, як з простіших так і дорогих матеріїв. Ще одним аксесуаром були ремені, які крім прямого свого призначення – підперізування, були елементом прикраси. У роботі наведено різні варіанти ременів, їх ціни, а також той асортимент предметів, які прикріпляли до ременів (ножі, сумки, футляри, гаманці).

У роботі добре представлено взуття волинських міщан литовської доби (чоботи, боти, черевики, чижми). Проаналізовано види взуття, матеріал з якого його шили, ціни. Зазначено, що взуття з козячої шкіри було більш дорогим ніж з овечої. Розглянуто також техніку виготовлення взуття.

У четвертому розділі “Садиба в житті міщанства” виділено блоки: двір міщанина, його будинок, світлиця та її убранство і кухонне та столове начиння.

Коротко охарактеризовано соціотопографію волинських міст і звернено увагу на значення замків у міському житті. Основною забудовою міста була садибно-дворова, на якій знаходилися житлове приміщення, комори, хліви, стайні, пивниці, ремісничі споруди. Тут же міг бути сад і город. Будинок міщанина, зазвичай, був дерев’яним і критий гонтою, рідше соломою (це могло бути у малих містах). Будівництвом займався сам господар. У роботі наведено ціни окремих будинків, які залежали від самої будівлі і місця її розташування. Очевидно, що біля замку, в ринку, або біля нього ціна була вища. Житло, при потребі, здавалося в найм. Як встановила дисертантка, основними способами зведення будинків був зруб, або рідше каркасно-стовпова конструкція. Зазвичай, будинок був двокамерним. У будинку, або біля нього знаходилась комора – окрема кімната, в якій зберігали цінні речі, або могли здавати в найм. Вікна були невеликі. Важливу роль у будинку відігравала піч, яка була своєрідною основою будинку – вона, образно кажучи, кормила, обігрівала, на ній спали. До того ж піч могла бути окрасою будинку.

У роботі показано, що убранство будинку було скромним: стіл, лави (на яких не лише сиділи, а й спали), зрідка крісла, ліжка, скрині. Для сну використовувалася постільна білизна, подушки, коцики, ложки. Підлога була дерев’яною, або ж просто земляною, яку опрацьовували глиною (але рідше). Освітлювали житло у темну пору дня лучиною, свічками (це зрідка) і каганцями.

Окремий параграф у розділі присвячений кухонному та столовому начинню. До першого дослідника віднесла горщики, глечики, сковорідки і

покришки. До другого – миски, тарілки, макітри, дзбани, котли. Для зберігання великих об'ємів товарів використовували бочки. Матеріалом виконання були дерево і глина. Їли ложками, бо виделка ще не увійшла в широкий побут навіть у шляхти. Для пиття використовували чарки, келихи та кухлі.

У висновках коректно та вичерпно підведено підсумки проведеного дослідження. Визначено проблеми для подальших студій: вплив торгівлі на ціни та продуктивний набір міщанина, використання спецій та меду у кухарстві, вплив церкви на споживання хмільних напоїв. Доцільним дисертантка вважає спробувати у подальшому співставити згадки про пограбовані речі у міщан з порою року, коли це було зроблено, щоб визначити сезонність носіння одягу та взуття.

Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи

Наукові результати дисертації висвітлені у 20 наукових публікаціях здобувача, серед яких: 6 статей у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України; 2 статті у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, з яких __0__ статей у виданнях, віднесених до першого — третього кuartилів (Q1—Q3) відповідно до класифікації SCImago Journal and Country Rank або Journal Citation Reports; __0__ патентів на винахід, що пройшли кваліфікаційну експертизу та безпосередньо стосується наукових результатів дисертації; ____0 патентів України на корисну модель; _0__ одноосібних монографій, що рекомендовані до друку Вченою радою КПІ ім. Ігоря Сікорського та пройшли рецензування.

Також результати дисертації були апробовані на 11 наукових фахових конференціях.

Усі публікації дисертантки стосуються досліджуваної теми, написані фахово з дотриманням академічної доброчесності і заслуговують високої оцінки.

Таким чином, наукові результати описані в дисертаційній роботі повністю висвітлені у наукових публікаціях здобувача.

Недоліки та зауваження до дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота не позбавлена певних недоліків. Перш за все щодо опублікованих джерел, то варто зауважити, що з 50-ти томів Литовської метрики, виданих литовськими вченими, використано лише сім. Далеко не всі томи стосуються досліджуваного періоду, але ще бодай десяток томів варто було використати. Не використано вісім томів Литовської метрики, виданої білоруськими істориками. Чомусь повз увагу дослідниці пройшло важливе видання “Archiwum Sanguszków”, де є маса волинського матеріалу. В “Анотації” (с. 5) і у “Вступі” (с. 24) мова йде про Волинське воєводство, як територію, що досліджується. Варто пам’ятати, що воєводство утворене лише 1566 р.

На с. 23 мова йде про гродські та земські книги з 1553 р. – але до 1566 р. це замкові книги (хоча розуміння цього є на с.40, але в подальшому воно якось губиться). Характеризуючи праці дослідників варто називати їхні імена, а не лише прізвища. На с. 69 – не князь Томаш Хонеський, а ксьондз Томаш Хоєнський, піддекан костелу. На с. 70 – контракт на постачання жита і попелу уклав не луцький війт Роман Сангушко, а війт Іван Борзобагатий Красенський з князем Романом Сангушком. Не завжди доречними є посилання. Так, на с. 77 є така фраза “Кури та гуски, качки давали яйця”, а далі поклик на ревізію українських замків 1545 р. Я думаю, що і без посилання ми повіримо дослідниці, що кури і качки несли яйця. На с. 86 – не “пан”, а князь Іван Федорович Чорторийський і не Белогородка, а Білогородка. Згадана у тексті на с. 101 корчма була у 1523 р. не у Кременці, а в Кам’янці. На с. 103 Богдан Семашко чомусь названий князем, цей рід не був княжим. На с. 108 не до місця вжита цитата великого князя Сигізмунда I про те, що текстильна промисловість є окрасою міста – з контексту ясно, що мова йде про те, що міста є окрасою і обороною держави. Місто Хубків (Губків), яке починаючи з с.109 нераз згадується у роботі належало до Київського воєводства (див.: Крикун М.

Кордони воєводств Правобережної України у XVI – XVIII століттях. Львів, 2016. С. 89–90). У тексті вжито полонізми: на с. 111 “шацунок” – просто вартість. Дещо складніше з словом “кошуля”, яке дослідниця вживає як назву другої, більшої сорочки, але це слово польське і перекладається саме як сорочка. Нарешті описка на с. 150 – очевидно, що мова йде у тексті про мулярів, а не малярів.

Вважаю, що висловлені зауваження не є визначальними і не зменшують загальну наукову новизну та практичну значимість результатів та не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Висновок про дисертаційну роботу

Вважаю, що дисертаційна робота здобувача ступеня доктора філософії Тарасюк Марини Юріївни на тему «Міське суспільство Волині литовської доби: матеріальний вимір повсякдення», виконана на високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням, сукупність теоретичних та практичних результатів якого розв'язує наукове завдання, що має істотне значення для галузі знань 03 – Гуманітарні науки. Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п.6 – 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Здобувач Тарасюк Марина Юріївна заслуговує на присудження ступеня
доктора філософії в галузі знань 03 – Гуманітарні науки
за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Офіційний опонент:

професор кафедри давньої історії України
та спеціальних галузей історичної науки,
доктор історичних наук, професор
Львівського національного університету
імені Івана Франка

«08» серпня 2024 року

Заяць А. Є.

